

Шейко С.В.,

к. філос. наук, доцент, професор кафедри
гуманітарних і соціальних дисциплін,

Колодій О.С.,

к. пед. н., доцент кафедри
гуманітарних і соціальних дисциплін

Кальян С. Є.

д. політ. наук, професор, професор кафедри
гуманітарних і соціальних дисциплін

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТІ «ВЛАДА – ОСВІТА» В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. В статті аналізуються можливі пошуки вирішення суперечності «влада – освіта» в умовах формування громадянського суспільства в Україні. З цією метою з'ясовуються причини та доводиться необхідність проведення конструктивних реформ в галузі освіти щодо подолання відчуженого характеру відношення «влада – знання». Ця проблема розглядається на фоні актуальних досліджень реформування національної освіти сучасними теоретиками філософії освіти Хосе Ортегою-і-Гассетом, Мареком Квеком, Енді Гріном, Карлом Поппером, Пауло Фрейре. Саме критична свідомість у сфері педагогічної діяльності формує творчий підхід до сучасної освіти та науки. На шляху демократизації освітянської діяльності в Україні можливо здобути позитивні результати в реформуванні освіти. Тільки через подолання суперечності «влада – знання» та інших форм відчуження освіти від влади можна здобути позитивний конструктив в галузі освітянської діяльності.

Актуальність теми. Важливою ознакою сьогодення є надзвичайна швидкоплинність кардинальних змін, що відбуваються в суспільстві, чимало з яких мають радикальний характер. Протягом короткого історичного часу істотно

змінлося політичне обличчя багатьох держав світу, і зокрема, українського суспільства. Доказом цього є сучасні соціально-політичні події, пов'язані з європейським вибором українців та практичним втіленням урядової програми дій щодо зближення українського суспільства з цивілізаційними духовно-культурними світовими цінностями. Саме цей процес яскраво демонструє новий рівень розвитку національної свідомості громадян та становлення якісно нового демократичного характеру української людини, що виник та сформувався за роки незалежності нашої держави, як одна з необхідних засад розбудови громадянського суспільства в Україні.

Мета статті полягає у з'ясуванні можливості подолання відчуження у відношенні «влада – освіта» за умови проведення конструктивних реформ у галузі освітянської діяльності.

В історичному контексті реформи в суспільстві та освіті відбуваються постійно. Вони здійснюються в різні соціально-культурні епохи, властиві майже кожному століттю, а то й десятиліттям у теперішній час, і розрізняються в залежності від прийняття загальної мети, ідеї, конструкта національної освіти та її практичного втілення. Процеси реформування освітянської діяльності не можуть бути тимчасовими, випадковими, одиничного прояву, а ще гірше імітацією, фальшуванням необхідних об'єктивних змін. Причини реформування освітянської та наукової діяльності стосуються не тільки вдосконалення змісту освіти, впровадження новітніх педагогічних технологій та відповідного психологічного супроводу, а насамперед, кардинальної зміни всієї сукупності суспільних відносин відповідного типу розвитку соціально-політичної реальності.

Виклад основного матеріалу. Реформа – це завжди створення нового порядку. Так, на думку іспанського філософа-освітянина XX століття Хосе Ортеги-і-Гассета необхідність у реформуванні освіти виникає з двох основних причин: «або через порушення в прямому значенні цього слова, тобто через поодинокі випадки хибного застосування добрих правил», або через те, що «зловживання трапляються так часто чи й постійно, стають такі звичайні або й

схвалюванні, що вже навіть не можуть називатися зловживаннями» [3, с. 68]. Тому, саме проти останніх порушень потрібно спрямовувати якісні радикальні зміни. Проте, сам процес реформування освіти буде мати достатню підставу, знайде практичне втілення і загальне схвалення в разі об'єктивно-істинного визначення загальної місії, ідеї інституції освіти та вирішення проблеми взаємовідношення національного та загальногромадянського, суперечностей «влада – знання» в процесі становлення демократичного суспільства в Україні.

Для сучасної української освіти важливо знайти власну відповідь на запитання, що постійно ставлять сучасні філософи-освітяни: як можна зберегти історичну національну традицію, не втратити минулі позитивні здобутки і в той же час всю творчу енергію спрямувати на розвиток освіти майбутнього, тобто як можливо зберегти національну демократичну основу освіти та повноцінно увійти в західноєвропейський освітянський простір? Вирішення цієї проблеми є найважливішим завданням в процесі докорінного реформування вищої школи в Україні.

У теперішню добу світової глобалізації освіта зазнає якісної трансформації, відбувається ослаблення ролі національної держави в цьому процесі. Найактуальнішими протиставленнями пізнього модернізму, на думку сучасного польського соціолога освіти Марека Квека, стали «міжнародна інтеграція» чи «національна дезінтеграція», «глобалізація» чи «внутрішня соціальна стабільність». Питання про зменшення ролі національної держави перегукується з питанням про «соціогуманітарні наслідки глобалізації», завершення доби модерну, «кінець історії», «смерть інтелектуала» та зникнення національних освітянських інституцій [2, с. 270].

Завершення соціально-культурного, політичного проєкту модерності торкаються обох сторін співвідношення «влада-знання», оскільки, як знання, так і влада сучасної національної держави змінюють свою конфігурацію. Становлення національної освіти в Західній Європі збігається в часі зі значним пожвавленням національних рухів, зростанням значимості національної держави, сприянням формуванню національно свідомих індивідів – громадян

суверенних національних держав. На цьому ґрунті здійснюється відомий альянс між модерними науковими знаннями, освітою та модерною владою, що втілюється в освітянські інституції, національні університети часів пізнього Середньовіччя та Відродження. В сучасних умовах глобалізації кінця XX – початку XXI століть значно послаблюється роль національної держави як соціально-політичного та культурно-освітянського проєкту, відбувається справжній тектонічний зсув у відношеннях «влади та освіти».

Регуляторною ідеєю епохи Просвітництва була раціональність, логічність, згодом у філософсько-освітянських трактатах Фрідріха Шлеєрмахера та Вільгельма фон Гумбольдта нею стає духовна культура, освіта, що постійно самокультивується в особі суб'єкта національної держави. Після двох століть панування в царині культури традиційна соціальна місія освітянської інституції як продовження розвитку національної держави раптом втратила попереднє конструктивне значення і стала предметом гострих науково-публічних дискусій. Важливий культурно-освітянський проєкт епохи модерності крок за кроком виживає власні можливості. Знову постає питання: на що має орієнтувати регуляторна ідея освітньої діяльності, знову науковці та педагогічні громади зупинились в пошуках сучасного принципу, регулятивної ідеї існування постмодерної освіти.

Видатний англійський мислитель XX століття Карл Поппер зазначав, що «розум, як і наука, розвивається шляхом взаємної критики». Його розвиток спрямований на удосконалення інститутів, що «стоять на сторожі вільної критики, тобто вільної думки» [4, с. 245]. Адаптуючи принципи критичної свідомості до педагогічної діяльності Карл Поппер доводить той факт, що вчитель не «повинен нав'язувати своє мірило «вищих» цінностей учням, мусить старатися збуджувати їхній інтерес до цих цінностей. Він повинен піклуватися про душі своїх учнів». [4, с. 300]. Основи критичного світогляду в ролі достатньої основи безумовно сприяють формуванню відкритого громадянського суспільства та попереднього вирішення дилеми відношення «влада – освіта».

Критичне мислення формує творчий підхід до будь-якої практичної діяльності людини. Креативність спонукає до демократичних основ людського спілкування. Тому вчителю, якому громада довірила формування активних цілеспрямованих особистостей, необхідно приймати за мету принципи співпраці, діалогу, толерантності. «Ми, передусім не повинні завдавати шкоди» – це слід визнати за основну освітянської діяльності». Не зашкодь, а отже, «дай молодим те, в чому вони відчують нагальну потребу, щоб стати незалежними від нас і спроможними робити свій вибір – це було б дуже корисною метою для нашої освітньої системи» [4, с. 300]. Таким чином, становлення критичної свідомості в системі освіти спрямовує діяльність наставників до виховання творчості, повноцінного діалогу, співрозуміння та конструктивної співпраці. На шляху демократизації всіх ланок освітянської діяльності в Україні, включаючи радикальні, якісні зміни в суспільно-політичному житті, розробку науково-обґрунтованої мети навчально-виховної роботи можливо здобути бажані позитивні результати процесу реформування освіти. Лише через подолання суперечності «влада – знання» та різноманітних форм відчуження влади від освіти можна отримати відповідний позитивний конструктив.

На думку бразильського філософа-освітянина XX століття Пауло Фрейре критична свідомість формується в процесі становлення суб'єктності особистості в межах розвитку суспільно-історичної практики та процесу життєдіяльності людини. «Чоловіки й жінки як суб'єкти в процесі пізнання, (а не приймачі «знання», яке інші дарують чи нав'язують їм) просуваються до суті реальності. Реальність крок за кроком, дедалі більше показує їм світ вимог і можливостей, детермінізму і свободи, заперечення і ствердження їхньої людяності, постійності й трансформації, цінностей і знецінювання, очікувань у сподіванні пошуку та очікувань без надії у фатальній бездіяльності» [7, с. 161]. Освіта за методом Пауло Фрейре – це практика свободи, оскільки вона визволяє педагога не меншою мірою, аніж його учнів, від подвійного рабства споглядового мовчання й монологу. Обидва партнери самовизволяються, коли починають учитися: один – щоб пізнати себе як людину гідну, а інший – щоб досягти здатності до діалогу.

На зломі тисячоліть політолог освіти Енді Грін доводить, що в «постнаціональну добу» система національної освіти стає «мертвою, анахронічною, недоречного, раптом втрачає свій сенс» [2, с. 275]. Сучасні проблеми освіти сягають набагато глибше, торкаючись проблем публічного сектору суспільства. Сьогодні перегляд взаємовідношення «влада-знання» відбувається у двох площинах: з погляду функціонування сучасної незалежної національної держави та сучасної соціальної держави.

У випадку вищої освіти загальний напрям реформ, що визначили уряди цілого глобалізованого світу за величезної підтримки наднаціональних організацій в умовах поширення політики лібертаріанства спрямовані, як зазначає польський теоретик освіти Марек Квек, на запровадження «пожиттєвої освіти для кожного, якнайширший доступ до знань за помірну плату, інтенсивне навчання у закладах, що фінансово незалежні та постійно зорієнтовані на ринок. Така тенденція розвитку сьогодні очевидна повсюди і відповідає співвідношенню «влада – знання», тобто стосункам між модерною національною державою та модерним Університетом» [2, с. 278]. Гармонія між національною державою та освітянськими інституціями тривала доти, доки у рівновазі взаємовідношення перебували модерні «форми влади та знання».

Жахливим явищем процесу відчуження влади від освіти в сучасних умовах стала немилосердна логіка споживацтва, прагматизму, бюрократизму, формалізму, корисливості, що породила ідею «блискучої освіти» у найкоротші часові терміни, котра межує з постійними фактами корупції та хабарництва в навчальних закладах. Мета такої «освіти»: постачати привабливий продукт за помірковану ціну, забезпечити суспільство «добрим товаром» за його гроші. Отже, в таких умовах національна самосвідомість вже не відіграватиме головної ролі у соціальному житті інформаційно розвинутих держав, а національна ідентичність не буде головним домінуючим чинником для суспільства епохи пізнього модерну. Духовно-культурне життя громадян національної держави стає безумовно підпорядкованим принципам суб'єктивного прагматизму, споживацтва, корисливості та постійних проявів формалізму і бюрократизму в

різноманітних сферах освітянсько-наукової діяльності. В теперішніх умовах переважання постмодерних цінностей, раціональності, духовної культури, втрачають актуальне значення, заміщуючись «постмодерною соціологією плюралізації, релятивізації, деконструкції системи знань доби модерну, девальвовані ерозією постсучасної науки» [8, С. 210].

Пошуки нової парадигми майбутньої освіти та її практичних інституцій безперечно пов'язані з ідеалами побудови громадянського суспільства, але як здійснити в теперішній соціально-політичній ситуації складний перехід від національних до загальногромадянських ідеалів? Польський дослідник Марек Квек констатує, що «майбутній силует Університету якраз перебував у процесі формування. За ним надзвичайно цікаво спостерігати, корисніше, однак, – його збагнути, а найкорисніше – спробувати вплинути на нього» [2, с. 291]. В цьому й має полягати конструктивізм сучасної педагогічної дії, світоглядно-методологічного його осмислення та практичного втілення з концептуальних основ філософії освіти.

Загальновідомим є той факт, що будь-яке знання має яскраво виражений соціально-практичний характер, а знання про суспільство є особливим, оскільки соціальні відносини вивчаються самими суб'єктами цих відносин. Соціально-гуманітарне знання завжди залежне від створюваних для науковців умов та зацікавленості влади. Важливим завданням для представників соціогуманітарних наук залишається не тільки опис і узагальнення фактів суспільного життя, розкриття суттєвих тенденцій розвитку, а насамперед, пояснення смислів різноманітних суспільних явищ, визначення ціннісних орієнтирів та прогнозування основних сенсів соціального життя. Ці два підходи щодо завдань соціологічного знання умовно можна назвати, на думку українського соціолога Віктора Танчера, «прагматично-позитивістським» та «активістсько-гуманізуючим», що поставатимуть неодмінними атрибутами соціологічної діяльності [8, С. 204].

Яскравим прикладом суперечливих взаємин соціології і влади постають бурхливі події в американській соціологічній спільноті кінця 60-х – початку 70-

х років XX століття. Ціла низка науковців, представників соціогуманітарного знання, такі як А. Гоулднер, І. Горовіц, Г. Маркузе, М. Зейтлін, Д. Ронг розпочали критику офіційної провладної соціології, оскільки «академічна соціологія» підпорядкована панівній верстві, вона збирає й збирає інформацію лише «корисну» для провладних інституцій, тоді як завдання соціологічної критики полягає в протилежному напрямі, в інтересах усього громадянського суспільства.

Головний зміст прихильників критичної соціології полягає у викритті консервативного характеру переважної більшості соціологічних розробок та нездатності соціальних аналітиків слугувати інтересам широких верств населення, звинувачення у прислужництві владі. Основне питання в сфері критичної соціології постало таким чином: як співпрацювати «професійній соціології» з владою і, водночас, зберігати певну автономію, незалежність від неї. Критичний аналіз взаємин соціальної науки та влади виявив очевидну залежність соціальних дослідників від владних структур суспільства, державних інституцій та розвіяв позитивістський міф про об'єктивність, неупередженість і незаангажованість соціологів, які працюють на замовлення провладних інституцій. Проблема взаємин між «соціальною наукою і практичною політикою» зберегла той самий зміст і на сьогодні.

За часів модерну, в якому соціально-політична система ґрунтувалась на раціональних передумовах, знання були важливим ресурсом, засобом соціального контролю. Сучасна постмодерна ситуація ставить перед соціологією XXI століття загальну мету розповсюдження соціальної інформації, що призначена для демократизації суспільних інституцій, широкого загалу громадянського суспільства. Нагальним завданням сучасної соціологічної науки постає створення нової «практичної соціології», що покликана слугувати становленню та розвитку громадянського суспільства, а не бути «академічно відстороненою» від потреб захисту прав і свобод громадян. В умовах сучасних глобалізаційних процесів відбувається відхід від ідей державоцентристської політики, натомість, зростає значення громадськості, соціально-політичних

рухів, оскільки саме вони, а не національна держава стають центром політичної активності. Гармонізація та демократизація відносин влади та соціогуманітарного знання безумовно сприятиме розвитку різноманіття інституцій громадянського суспільства в Україні. Саме громадянське суспільство виконуватиме роль посередника між владою і наукою та буде замовником соціальних досліджень. Отже, пошук правильних рішень у площині діалогу влади та знання очікується із залученням широкого кола громадськості.

Можливість вирішення дилеми «влада – освіта» знаходяться на шляху суттєвого наукового осмислення загального проєкту будівництва громадянського суспільства в Україні. Саме з цією метою необхідно ґрунтовно розвивати критичне мислення та його практичне застосування в педагогічній діяльності в напрямку становлення демократії та формування суб'єктно-суб'єктного діалогу на основі співпраці та взаєморозуміння. Розвинена нація характеризується не лише рівнем соціального добробуту, а здатністю високоосвіченого, критично мислячого народу своєчасно виявляти та вирішувати соціально-політичні проблеми, не породжуючи при цьому інших, ще жахливіших проблем.

Висновки. Історичне «покликання» нації полягає в тому, щоб стати перетворювачами своєї суспільної реальності. Таким чином індивіди стають суб'єктами, а не об'єктами своєї власної історії та існування. Позиція окремих політиків та окремих владних структур, щодо проведення реформ заради реформ в галузі української освіти та науки досить часто відірвана від нагальних потреб об'єктивної педагогічної реальності, практичного життя освітян, наповнена бюрократизмом, формалізмом та випадковим прагматизмом не витримує критики. Тому вирішення важливої дилеми «влада – освіта» можливе лише на шляху тісної співпраці державних структур із владними інституціями та громадськими організаціями, що набувають актуального значення в умовах активної розбудови громадянського суспільства в Україні.

Література

1. Дерріда Ж. Закон достатньої підстави: Університет очима його послідовників. Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2002. С. 235–265.
2. Квек М. Національна держава, глобалізація та університет як модерний заклад. Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2002. С. 267–291.
3. Ортега-і-Гассет Х. Місія Університету. Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2002. С. 67–107.
4. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.1. К.: 1994. С. 245–300.
5. Скотт Питер Реформа вищого образования в странах Центральной і Восточной Европы: попытка анализа. Реферат (Окончание). Аіма mateі Вестник высшей школы. Москва, 2001. №11. С. 46–52.
6. Фрейре Пауло. Формування критичної свідомості / З англ. пер. О Дем'янчук. К.: Юніверс, 2003. 176 с.
7. Фрейре Пауло. Педагогіка пригноблених. К.: Юніверс, 2003. 168 с.
8. Танчер Віктор. Соціальне знання та влада: суперечлива взаємозалежність. Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. К.: Етна-1. 2006. С. 204–210.